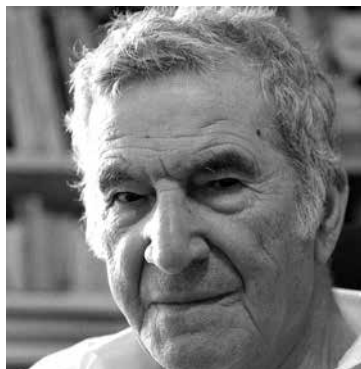

Για τον Θανάση Βακαλιό

Στις 11 Απριλίου 2018, σε ηλικία 89 ετών, έφυγε από κοντά μας ο Θανάσης Βακαλιός, αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, εξέχων διανοητής της μαρξιστικής Αριστεράς και ομότιμος καθηγητής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, με πλούσιο ερευνητικό και συγγραφικό έργο σε ζητήματα φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας παιδείας και πολιτικής, καθώς και με ιδιαίτερα γόνιμο ανθρωπολογικό στοχασμό.

Ο Θανάσης Βακαλιός, που γεννήθηκε το 1929 στο χωριό Εμμανουήλ Παπάς του νομού Σερρών, μετά την ήττα του ΔΣΕ έζησε για πολλά χρόνια στην Ουγγαρία και σπούδασε φιλοσοφία, κοινωνιολογία, αρχαία ελληνική λογοτεχνία και βυζαντινολογία στο Πανεπιστήμιο Eotvos Lorand της Βουδαπέστης. Δίδαξε φιλοσοφία και κοινωνιολογία στο Πολυτεχνείο Βουδαπέστης, καθώς και σε άλλα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ουγγαρίας. Το 1978 επιστρέφει στην Ελλάδα. Στη δεκαετία του 1990 διδάσκει με την ιδιότητα του καθηγητή Κοινωνιολογίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, αναπτύσσοντας παράλληλα πλουσιότατη ερευνητική και συγγραφική δράση.

Πρωθώντας και αναπτύσσοντας με το προσωπικό του στίγμα τις υποθέσεις εργασίας της μαρξιστικής Σχολής της Βουδαπέστης και του εμπνευστή της Γκέοργκ Λούκατς, ο Βακαλιός συνέγραψε μεταξύ άλλων έργα, όπως τα:

- ▶ *Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση, ο σοσιαλισμός και ο άνθρωπος.*
- ▶ *Ο άνθρωπος μέσα στο επαναστατικό κίνημα.*
- ▶ *Είναι και συνείδηση. Γνώση και αλήθεια.*
- ▶ *Η ιδανική και η πραγματική εικόνα του ανθρώπου.*
- ▶ *Το πρόβλημα της ταυτότητας του ανθρώπου.*
- ▶ *Τέχνη και πολιτική. Επιστήμη και τέχνη.*
- ▶ *Είναι ο καπιταλισμός συμβατός με την ηθική;*
- ▶ *Το ΜΕΤΡΟ. Ο άνθρωπος ως υπερβατικό ον και το πρόβλημα του Μέτρου.*

Τιμώντας τη μνήμη του Θανάση Βακαλιού, που πλούτισε με τη συνεργασία και την υποστήριξή του το εγχείρημα των *Τετραδίων Μαρξισμού*, το περιοδικό μας δημοσιεύει την παρέμβαση του μέλους της Συντακτικής του Επιτροπής Αλέξανδρου Χρύση στην εκδήλωση που έγινε για τη βιβλιοπαρουσίαση του τελευταίου βιβλίου του αείμνηστου Θανάση Βακαλιού, *Το ΜΕΤΡΟ*, το Γενάρη του 2018.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΚΑΛΙΟΣ, ΤΟ ΜΈΤΡΟ
**Ο άνθρωπος ως υπερβατικό ον
και το πρόβλημα του Μέτρου,**
Εκδόσεις Εύμαρος, Αθήνα, 2017

γράφει ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡΥΣΗΣ*

Ι. Προσέγγισα και μελέτησα το πόνημα του Θανάση Βακαλιού *Το ΜΈΤΡΟ. Ο άνθρωπος ως υπερβατικό ον και το πρόβλημα του Μέτρου* ως μία ακόμη σημαντική στιγμή της μακράς, επίπονης και κυρίως γόνιμης πνευματικής διαδρομής του δημιουργού του. Συγγραφές, όπως το *Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση, ο σοσιαλισμός και ο άνθρωπος, Ο άνθρωπος μέσα στο επαναστατικό κίνημα, Η ιδανική και πραγματική εικόνα του ανθρώπου, Το πρόβλημα της ταυτότητας του ανθρώπου* και ασφαλώς *Το ΜΈΤΡΟ*, ανέδειξαν και καταξίωσαν το δημιουργό τους ως έναν σημαντικό μαρξιστή διανοούμενο, ο οποίος, αξιοποιώντας βιώματα, γνώση και έμπνευση από μια από τις σημαντικότερες σχολές μαρξιστικής σκέψης, τη Σχολή της Βουδαπέστης και το βαρυσήμαντο έργο ενός Georg Lukács, εντάχθηκε, με τον δικό του χαρακτηριστικό τρόπο

στο ευρύ και πολύμορφο ρεύμα του μαρξιστικού ανθρωπισμού.

«Ο μαρξιστικός ανθρωπισμός», έγραφε ο Βακαλιός στη διαχρονικής αξίας μονογραφία του *Είναι και συνείδηση. Γνώση και αλήθεια. Μαρξιστική προσέγγιση*, πριν τρεις περίπου δεκαετίες, «είναι συνυφασμένος με το πρόβλημα της δημιουργικής και ελεύθερης αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου μέσα από την εργασία και από την πάλη για τη ριζική και ολική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων της εποχής μας. [...] Αυτό το στοιχείο της ενεργού θετικής στάσης του ανθρώπινου ατόμου για την ολική και ριζική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων καθιστά τον ανθρωπισμό μαρξιστικό. Πάνω σ' αυτή τη βάση είναι δυνατή η ενσωμάτωση του ανθρωπισμού στο εννοιολογικό σύστημα του μαρξισμού, καθώς και η χρησιμοποίησή του ως "ιδεολογικού όπλου" για τους ταξικούς απελευθερωτικούς αγώνες στη σημερινή εποχή.» (σ. 169) Και κα-

τέληγε με μια κρίσιμη επιστημολογική και οντολογική διατύπωση:

«Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ο μαρξισμός μπορεί να ταυτιστεί με τον ανθρωπισμό. Διατυπώσεις, όπως “ο μαρξισμός είναι ο ανθρωπισμός της εποχής μας”, επιστημολογικά και ουσιαστικά είναι ασαφείς. Ο μαρξισμός περικλείει μέσα του και τις δυο περιοχές της σκέψης: τον ανθρωπισμό και την ιδέα της ταξικής πάλης. Και για το λόγο αυτό δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον ανθρωπισμό. [...] Ο όρος “μαρξιστικός ανθρωπισμός” εκφράζει την ανάγκη ύπαρξης διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στις γενικές απαιτήσεις του ανθρωπισμού και στις συγκεκριμένες απαιτήσεις της ταξικής πάλης».

(ό.π.)

Είναι ακριβώς μέσα από το πρίσμα ενός τέτοιου μαρξιστικού ανθρωπισμού, που ο Θανάσης Βακαλιός συνέχισε να αναμετράται παραγωγικά με το πρόβλημα της «δημιουργικής και ελεύθερης αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου», το οποίο στο τελευταίο βιβλίο του αναπροσδιορίζεται και συναρθρώνεται με εκείνο του *μέτρου*. Ας εστιάσουμε, λοιπόν, στον πυρήνα της επιχειρηματολογίας του.

II. Αν η *υπερβατικότητα* συνιστά οντολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου, αν δηλαδή, όπως υποστηρίζει ο Βακαλιός, ο άνθρωπος τείνει διαρκώς διαμέσου της δημιουργικότητάς του προς μια μετατόπιση των ορίων του, ποιο είναι και ποιος θέβει σήμερα το μέτρο, έτσι ώστε η υπέρβαση να μη μεταστραφεί, να μη διαστραφεί από έμμετρη πρόοδο στην άλλη όψη της έννοιάς της, να μην εκπέσει, με δραματικές μάλιστα συνέπειες, σε *υπερβολή*;

Εύστοχα, ο συγγραφέας επικαλείται εν προκειμένω την αριστοτελική *μεσότητα*, την αρχή του αριστοτελικού μέτρου, ως διπλής οριοθέτησης, νοηματικής και υπαρξιακής ταυτόχρονα, έναντι των δύο κακών, της έλλειψης και της υπερβολής (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1109a20-30). Εξίσου εύστοχα, όμως,

σημειώνει και επαναλαμβάνει –σε διαφορετικές εκδοχές και με πολλές αφορμές– στο πλούσιο σε ερεθίσματα μελέτημά του: «Η ανθρώπινη δημιουργικότητα από συντελεστής κατάφασης του αυθεντικού ανθρώπου μετατρέπεται σε παράγοντα άρνησης της ύπαρξής του». Αλλά η ανάλυση του Βακαλιού δεν «βλοεύεται» στα ήρεμα νερά της ψυχρής διαπίστωσης του φαινομένου. Η κριτική προσέγγισή του προχωρεί σε βάθος. Δεν καταδεικνύει μόνον τη σύγχρονη ανατροφοδοτούμενη *υπερβολή* της ανθρώπινης δημιουργικότητας, αλλά και την ταυτόχρονη *έλλειψη* σήμερα των κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων, που θα μπορούσαν να την ανασημασιοδοτήσουν νομοθετώντας το μέτρο της ανθρώπινης δημιουργικότητας, θέτοντας όρια στο *ά[ν]αρχο* και στο *ά-σχημο* στην κυριολεξία των όρων, χαρακτήρα της:

«Σε αυτή τη φάση της ιστορίας της, η ανθρωπότητα βρίσκεται στα χέρια πολιτικών δυνάμεων που αδυνατούν να την εκπροσωπήσουν, ούτε καν να την προστατέψουν. Αδυνατούν να υψώσουν φραγμούς στη δυνατότητα αυτοκαταστροφής της. Αυτό μπορούν να το κάνουν μόνο οι πολιτικές δυνάμεις που, εξ ορισμού και σε όλο το βάθος και την έκταση, είναι εναντίον της εξουσίας του κεφαλαίου. Όμως, οι δυνάμεις αυτές είναι ακόμα σε πτώση και γι' αυτό δεν έχουν ανεβασμένη τη συνείδηση της ευθύνης τους απέναντι στην ανθρωπότητα».

(σ. 71)

Ποιος θα διαφωνήσει με το δραματικό ρεαλισμό του Βακαλιού; Με συνέπεια κινείται, εξάλλου, στη μεθοδολογική και πολιτική τροχιά που εξαρχής έχει επιλέξει: ο αφηρημένος ανθρωπισμός δεν μπορεί να δώσει απάντηση στο πρόβλημα. Μόνον ένας μαρξιστικός ανθρωπισμός, ένας μαρξισμός, που με σύγχρονους όρους συναρθρώνει τον ανθρωπισμό και την ταξική πάλη, είναι σε θέση, όχι με στερεότυπα, αλλά με συστηματική δι-

επιστημονική έρευνα να προσδιορίζει κατά περίπτωση το μέτρο και να συγκεκριμενοποιεί τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που θα το θωρακίσουν και θα το υιοθετήσουν ως γνώμονα του πρακτικού λόγου τους. Συμβολή σε αυτή την υπόθεση αποτελεί ασφαλώς και ο ανθρωπολογικός στοχασμός του Βακαλιού, όπως αναπτύσσεται και στο βιβλίο του με θέμα το μέτρο.

Με όρους ταξικής ανάλυσης, ο μαρξιστής Βακαλιός σημειώνει:

«Η αστική τάξη με το νέο πνευματικό πολιτισμό που έφερε (Διαφωτισμός με καταβολές και στην Αναγέννηση) πίστεψε ότι θα μπορούσε να αλλάξει αυτή την κατάσταση. Θα μπορούσε να δαμάσει την ασυδοσία των επιθυμιών και των ορέξεων, βάζοντάς τες σε ένα λογικό πλαίσιο με την καθολική ευημερία και ευτυχία να διασφαλίζει από μόνη της την τήρηση της αρχής του μέτρου. Αυτό εκφράστηκε και με τη θέση για την ισότητα ευκαιριών. Τελικά, οι νόμοι, οι αρχές και οι κανόνες λειτουργίας του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος που δημιούργησε η αστική τάξη, με το οποίο είναι και ηθικά ταυτισμένη, έκαναν αντικειμενικά αδύνατη την ισχύ των αρχικών υποσχέσεων και προσδοκιών της. Η αύξηση του βιοτικού επιπέδου ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού (περίοδος 1960-1980), με την παράλληλη προσπάθεια εφαρμογής της αρχής του μέτρου, μετέτρεψε την υπέρβασή του σε στοιχείο του τρόπου ζωής: καταναλωτισμός-υπερκαταναλωτισμός, ασυδοσία των υπερ-πλουσίων. Το κεφάλαιο, η αστική τάξη, έφερε την καταπάτηση του μέτρου και συνεχίζει να το κάνει, εκμεταλλευόμενο τη δυναμική των επιθυμιών και των ορέξεων του ανθρώπου».

(σ. 118-119)

Απέναντι σε αυτή την ά-μετρη, ποσοτικά και ποιοτικά, καπιταλιστική ανάπτυξη, ένας διαλεκτικός διανοητής, όπως ο συγγραφέας αυτού του βιβλίου, δεν θα μπορούσε να προτείνει την α-κίνησια, αλλά τον ριζικό αναπροσανατολισμό

και τον αξιακό επαναπροσδιορισμό της κίνησης. Αν η κοινωνία, όπως ευνόητα αποδέχεται ο Βακαλιός απορρίπτοντας τα ιδεολογήματα περί τέλους της Ιστορίας, ποτέ δεν είναι, αλλά πάντα γίνεται, και μάλιστα διαμέσου της δυναμικής της αυθυπέμβασής της, το ζητούμενο είναι σήμερα η κατεύθυνση και το μέτρο αυτής της κίνησης. Και αποτελεί *ευθύνη* των ίδιων των ανθρώπων, όχι των ανθρώπων εν γένει, αλλά κατεξοχήν αυτών που υφίστανται τις συνέπειες της αστικής εκμετάλλευσης, να παρέμβουν συντεταγμένα και σχεδιασμένα, προκειμένου να μετασχηματίσουν και να στρέψουν την κίνηση των αστικών κοινωνιών προς τη θεμελίωση *κοινωνίας του μέτρου*.

Μια τέτοια κοινωνία του μέτρου είναι όχι απλώς ασύμβατη, αλλά εκ θεμελίων αντίθετη προς μια σύγχρονη αστική κοινωνία, όπως ορθά υπογραμμίζει ο Βακαλιός, και δεν μπορεί προφανώς να συγκροτηθεί με μια ομαλή ευθύγραμμη μεταρρύθμιση της ίδιας της αστικής κοινωνίας σε κοινοτιστική κατεύθυνση (σ. 89). Το ζήτημα που τίθεται, εν προκειμένω, είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου για την ίδια την ανθρωπότητα και η αντιμετώπισή του δεν μπορεί να προκύψει με εσωτερικές αναδιατάξεις του αστικού συστήματος.

Και σε αυτό το σημείο, η θέση του Βακαλιού είναι θεωρητικά διαυγής και πολιτικά φορτισμένη:

«Το πρόβλημα, λοιπόν, είναι να αλλάξει ο χαρακτήρας του κεντρικού καθορισμού, δηλαδή να δημιουργηθούν οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες που επιτρέπουν στον κάθε άνθρωπο να μπορεί να διαμορφώνει, σύμφωνα με τις δικές του δυνατότητες και ιδιαιτερότητες, τη δική του προσωπικότητα στο πλαίσιο μιας κοινότητας με θετικό αξιακό περιεχόμενο. Δηλαδή, μιας κοινότητας ανθρώπων που βασίζεται στην αρχή της αυτονομίας των ατόμων και της παροχής σ' αυτούς των δυνατοτήτων για ελεύθερη, πολύπλευρη, δημιουργική πραγμάτωση της προσωπικότητας. Αυτή είναι μια σκέψη που μας παραπέμπει στην πρόταση του Μαρξ για

τη δημιουργία μιας «κοινωνίας των ελεύθερα συνεταιριζόμενων ανθρώπων», απαλλαγμένης από κάθε είδος, μορφή και τρόπο εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, χωρίς τις διοικητικές δομές του κράτους που γνώρισε η ιστορία, ακόμη και στις πιο προχωρημένες μορφές της αστικής δημοκρατίας».

(σ.137)

Είναι σαφές: για το συγγραφέα, το τέλος της προ-ιστορίας και η αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας αναδύεται στον *ορίζοντα του κομμουνισμού*, στην προοπτική μιας κομμουνιστικής κοινωνίας, ριζικά αντίθετης προς τις ταξικές κοινωνίες του παρελθόντος και του παρόντος από πλείστες όσες απόψεις, πλην μιας, καθώς όπως οι ταξικές κοινωνίες, έτσι και η κομμουνιστική κοινωνία, «η κοινωνία του μέλλοντος», επιμένει ο Βακαλιός, «δε [θα] μπορεί ατιμώρητα να υπερβαίνει αλόγιστα το μέτρο. Το μέτρο είναι όριο-περιορισμός. Ο άνθρωπος, ως δημιουργικό ον, αλλά και οι επιθυμίες και οι ορέξεις του δεν έχουν όρια, εφόσον αφεθούν και λειτουργήσουν σύμφωνα με τη δική τους δυναμική. Ποιο είναι το όριο; Ο ίδιος ο άνθρωπος, η ζωή του και η ευτυχία του» (σ. 137).

Με αυτή την έννοια, αλλά και με θεσμική κατοχύρωση της ατομικής ελευθερίας και ευθύνης του καθενός να επιλέγει τον προσωπικό τρόπο ζωής του ως *όρο* για μια δημιουργική ζωή όχι μόνο δική του, αλλά και του άλλου, ένας νέος πολιτισμός μπορεί και πρέπει να αναδειχθεί. Ο πολιτισμός μιας κοινωνίας χωρίς τάξεις και κράτος. Μιας *κοινωνίας του μέτρου*, χωρίς την παθογένεια του παραγωγισμού και του καταναλωτισμού. Μιας κοινωνίας *έμμετρης* στη σχέση της με τη φύση, αλλά και μιας κοινωνίας χωρίς πολιτική εξουσία. Μιας κοινωνίας με *πολιτικό* πολιτισμό, ωστόσο, καθώς ο προσδιορισμός του μέτρου, των ποσοτικών και ποιοτικών ορίων της συλλογικής ζωής του *δήμου*, δεν θα προκύπτει αυτόματα, αλλά θα αποτελεσι προϊόν συνήθως

δύσκολης *αυτοθέσμησης* προσώπων ως μελών της κοινότητας.

Με τον δικό του γλαφυρό τρόπο και λόγο, ο ίδιος ο συγγραφέας διατύπωσε το συμπέρασμα σε σχέση προς τη μελλοντική κοινωνία, στην προσέγγιση της οποίας η ζωή και το έργο του, το έργο του και η ζωή του, αποτελούν διαχρονικά σημαίνουσα συμβολή:

«Θα υπάρχει πάντα το μέτρο, όμως όχι απαραίτητα ως εξωτερική επιβολή, αλλά ως εσωτερική πολιτική επιλογή, σε ένα πολιτισμό που η αυτοσυνείδηση θα είναι το μέτρο των πράξεων των ατόμων. Αυτή θα είναι μια κοινωνία αυθεντικά ανθρώπινη, που θα καταξιώνει τον άνθρωπο ως λογική, ηθική και πολιτισμική οντότητα».

(σ.138)

III. Είναι γεγονός ότι η σύγχρονη έρευνα, και ειδικότερα ο σύγχρονος μαρξισμός δεν έχει προχωρήσει σε μια εκτεταμένη και σε βάθος επεξεργασία της *κομμουνιστικής εναλλακτικής* απέναντι στην αστική τάξη πραγμάτων, που απειλεί πλέον με πολιτισμική, αν όχι και βιολογική, μετάλλαξη το ανθρώπινο είδος. Ως στοιχείο αισιοδοξίας, ωστόσο, αλλά και ως προέκταση των θέσεων του συγγραφέα, που εκτιμά ότι η μαρξιστική βιβλιογραφία δεν έχει αναμετρηθεί μέχρι σήμερα με το ερώτημα αν η κοινωνία του μέλλοντος ως η κοινωνία των ελεύθερα συνεταιριζόμενων παραγωγών θα είναι μια κοινωνία του μέτρου (σ. 137), θα ήθελα να εισαγάγω στον συλλογικό προβληματισμό μας την πρόταση του «κομμουνισμού του πεπερασμένου». Με ανάλογο σκεπτικό, θα μπορούσε επίσης να κατατεθεί και το θεωρητικό υπόδειγμα του *οικο-σοσιαλισμού*, που με γόνιμο τρόπο επεξεργάζεται και υποστηρίζει από κοινού και μεταξύ άλλων ο Michael Löwy. Σε κάθε περίπτωση, σημαντικοί μαρξιστές διανοητές, όπως ο δυστυχώς προσφάτως απελθών André Tosel, ο Domenico Jervolino και άλλοι, σε διεθνές επίπεδο, και ο Ευτύχης Μπιτσάκης, στη χώρα μας, με το πολλαπλά ενδιαφέρον έργο του *Ανθρώπινη Φύση*.

Για έναν κομμουνισμό του πεπερασμένου έχουν κινηθεί ή/και κινούνται σε αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση της εναλλακτικής του κομμουνιστικού μέτρου, που με το δικό του έργο προώθησε και ο ίδιος ο Θανάσης Βακαλιός.

Αξίζει τον κόπο, στο σημείο αυτό, η καταγραφή ενός και μόνο αποσπάσματος μιας σχετικής τοποθέτησης του Tosel, για να καταδειχθεί η συνάφεια του μαρξιστικού ανθρωπισμού ή του κομμουνισμού του μέτρου, που διαβάζω από την πλευρά μου στις γραμμές του Βακαλιού, με εκείνη των αναλύσεων θεωρητικών ενός κομμουνισμού του πεπερασμένου υποστήριξε ο Tosel σε μια συνέντευξή του στην *L' Humanité* της 24ης Ιουλίου 2013:

«Ο άνθρωπος είναι ένα ιδιοφυές ον, προικισμένο με δημιουργικό πνεύμα. Οι μορφές αυτής της αυτοπαραγωγής [του ανθρώπου] είναι σε κάθε περίπτωση πεπερασμένες, εγγεγραμμένες και περιορισμένες, προσδιορισμένες από ένα καθεστώς ιστορικών, οικολογικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων, πάνω στη Γη που πρέπει να καταστήσει κατοικήσιμη ως πεπερασμένη σφαίρα που είναι. Αυτή η πνευματική ευφυΐα δεν πρέπει να γίνει αντιληπτή ως διαδικασία τελειοποίησης, που διασφαλίζει αενάως “περισσότερα” και “καλύτερα”, όπως το σκέπτονταν οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού και υπό ορισμένες οπτικές γωνίες ο Marx και ο Engels. Δεν αναφερόμαστε σε έναν αpriori περιορισμό αυτής της πνευματικής ευφυΐας, αλλά στον έλεγχό της, κατά τρόπο που να μετριάξει αυτή [τη ροπή προς] την απειρότητα, λαμβάνοντας υπόψη το πεπερασμένο που χαρακτηρίζει καθετί το ανθρώπινο, ζων, ομιλούν και εργαζόμενο, κάθε ανθρώπινη κοινωνία που φέρει μια μορφή περιορισμένη και θνητή. Θα ήταν καταλληλότερο να μιλήσει κάποιος για δημοκρατικό αυτοέλεγχο, ρυθμισμένο από τα δικαιώματα του ανθρώπου, την ίση ελευθερία και την ελεύθερη ισότητα, ει δυνατόν μέσα στο πλαίσιο μιας κοινής έννοιας, ενός κοινού λόγου. Ένα είδος κομμουνισμού του πεπερασμένου».

Δεν θα επιμείνω. Ίσως και σε αυτό το σημείο ο Βακαλιός να δικαιώνεται, όταν επισημαίνει ένα κρίσιμο κενό της μαρξιστικής γραμματείας. Χωρίς αμβολία, τόσο οι εκτεταμένες αναλύσεις και μονογραφίες του μαρξιστικού ανθρωπισμού, όσο και οι πολύ πιο περιορισμένες επεξεργασίες του κομμουνισμού του πεπερασμένου δεν μπορούν να αναδείξουν, προς το παρόν τουλάχιστον, με την ένταση που του αναλογεί, λόγω της κρισιμότητας και των συνθηκών στις οποίες ζούμε, το ερώτημα και πολύ περισσότερο την αφετηρία μιας κομμουνιστικής κοινωνίας ως κοινωνίας του μέτρου, εναλλακτικής και αντιθετικής στις αστικές κοινωνίες του άμετρου πλούτου και της άμετρης εξαθλίωσης.

Με αυτή την έννοια, όπως είχε εύστοχα και προκλητικά υπογραμμίσει στις αρχές του 21ου αιώνα και ένας από τους κορυφαίους Ούγγρους μαρξιστές, ο István Mészáros, πρέπει άμεσα, ατομικά και συλλογικά να συνειδητοποιήσουμε ότι έχουμε ήδη φθάσει σε οριακή στιγμή. Πρέπει πλέον να τροποποιήσουμε τα κρίσιμα λόγια της Luxemburg, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους που διέρχεται η ανθρωπότητα. Στη διατύπωση του διλήμματος «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», έγραφε ο Mészáros, «θα προσέθετα αυτή την επιφύλαξη: “βαρβαρότητα αν είμαστε τυχεροί”». Επειδή το έσχατο επακόλουθο της καταστροφικής εξελικτικής πορείας του κεφαλαίου είναι ο *αφανισμός της ανθρωπότητας*» (Mészáros, *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, σ. 128-129).

Στο σημείο αυτό, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τη δραματική προειδοποίηση του Mészáros, καταλήγω με ένα ειλικρινές και μεγάλο ευχαριστώ στον Θανάση Βακαλιό, που με τη ζωή και το έργο του επί δεκαετίες, συνέβαλε αποφασιστικά στη θεωρητική και στην πρακτική στράτευση για την επαναστατική επίλυση αυτού του διλήμματος, όπως έχει ήδη αναδιατυπωθεί: «Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα· βαρβαρότητα, αν είμαστε τυχεροί!» **T**